

ANNA PAWIAK

3.5. ODDZIAŁYWANIE KOMUNIKACJI NIEWERBALNEJ NAUCZYCIELI NA UCZNIÓW

Wszyscy ludzie współżycząc ze sobą, wywierają na siebie wzajemny wpływ za pomocą różnych czynników. Wpływ ten może być: wielki, pokaźny, czy też znikomy. „To co dotyczy stosunków międzyludzkich w ogóle – czy wzajemnego wpływu ludzi między sobą – odnosi się także do nauczycieli i uczniów”.¹ Nauczyciele oddziałują na uczniów pośrednio w sposób zaplanowany, tj. poprzez realizację programu nauczania, a także metody pracy dydaktyczno-wychowawczej. Te sposoby oddziaływania – w szczególności ich elementy składowe – od dłuższego już czasu są przedmiotem badań wielu pedagogów, psychologów i socjologów.

Naukowcy ci, mniej lub więcej świadomi istnienia drugiego oddziaływania nauczyciela swoją osobą fizyczną i osobowością psychiczną na uczniów tzw. bezpośredniego, odkładają lub tylko w pewnym zakresie poruszają sprawy rozmiarów, jakości wpływu na wzajemne relacje nie zaplanowanych oddziaływań nauczyciela na uczniów. Zagadnienia te częściowo zostały już poruszone w kilku pracach badawczych, lecz w większym stopniu dotyczą one wywierania wpływu nauczycieli na uczniów swoją osobowością, cechami, postawami zaś w niewielkim stopniu oddziaływania nauczyciela wyglądem ogólnym tzn. sylwetką danej osoby, jej wzrostem, urodą, stanem zdrowia, ubiorem czy wreszcie mową ciała.

W związku z powyższym niezbędne wydaje się poruszenie wprawdzie od dawna dostrzeganego, ale niedocenianego problemu wywoływania różnych reakcji u uczniów szeroko pojętą aparycją nauczyciela, w tym także komunikacją niewerbalną.

Umiejętności (werbalna i niewerbalna) komunikowania się nauczyciela z uczniami odgrywają istotną rolę w procesie dydaktyczno-wychowawczym. „Po pierwsze, realizacja zadań dydaktycznych odbywa się w szkole poprzez bezpośrednie komunikowanie się nauczyciela i uczniów. Po drugie, nauczyciel jako osoba znacząca odgrywa ważną rolę w formowaniu psychiki dziecka. Po trzecie, szkoła jest drugim środowiskiem, obok rodzinnego domu, w którym dzieci intensywnie uczą się komunikowania z innymi ludźmi”.²

Najczęściej komunikowanie jest postrzegane w aspekcie posługiwania się językiem (komunikacja werbalna) jako środkiem porozumiewania się słownego, który wpływa na wzajemne relacje łączące nadawcę z odbiorcą, w tym przypadku nauczyciela z uczniami. Jednak potężnym czynnikiem oddziaływania nauczyciela na uczniów jest jego „mowa ciała”, czyli komunikacja niewerbalna, zaś w obrębie wielości elementów z nią związanych, zwłaszcza – mimika, gestykulacja i ruchy.

Nauczyciel przez całą lekcję oddziałuje na uczniów swymi ruchami, minami, gestykulacją – jest stale w ruchu. Uczniowie obserwując nauczycieli w czasie lekcji, wyciągają szereg wniosków dotyczących sprawności psychomotorycznej nauczyciela. Jeśli miny lub gesty są opanowane, umiarkowane, estetyczne – wtedy stają się źródłem pozytywnych oddziaływań i wszystko jest w porządku. Jeśli jednak komunikaty niewerbalne będą przesadnie nadużywane np.: zmanierowane gesty, oblicze pozbawione uśmiechu, nieopanowane ruchy, nagłe zwroty, nisko pochylona głowa, nieśmiały lub zbyt śmiały wymachiwanie dłońmi, uderzanie dłonią w pulpit, wówczas staną się potężnym źródłem negatywnych oddziaływań, skupią uwagę uczniów jedynie na dynamicznym zachowaniu się nauczyciela, a nie na treściach przekazywanych przez niego uczniom. Będą one powodem ośmieszenia, kpin, nierzadko strachu, przypuszczalnie wywołają także niechęć lub agresję uczniów w stosunku do nauczyciela.³

Myśli i uczucia, które nauczyciel prezentuje w bezpośrednich kontaktach z uczniami, powinny być odzwierciedlone w przekazywanych przez niego sygnałach niewerbalnych, powinny być w zgodzie z rzeczywiście przeżywanymi emocjami nauczyciela, który wchodząc w relacje z uczniem, bez fasady czy maski, zobaczyłby w nim pełnowartościowego partnera, respektowałby jego uczucia, postawy, opinie, prawa i pragnienia. Uczniowie łatwo wyczuwają obojętność lub wrogość nauczyciela, brak prawdziwego zainteresowania ich pracą, osiągnięciami, wynikami w nauce, brak życzliwości i szacunku ze strony nauczyciela, mimo jego słownych (werbalnych) zapewnień.

Niestety komunikacja werbalna jest często postrzegana jako mniej wiarygodna od komunikacji niewerbalnej, ponieważ jej sygnały łatwiej ulegają mistyfikacji. Na pytanie: „Czy możliwe jest fałszowanie własnego języka ciała, czyli komunikacji niewerbalnej?” generalna odpowiedź brzmi „nie”.

Jest to niemożliwe z powodu braku zgodności, która prawdopodobnie wystąpiłaby pomiędzy użyciem głównych gestów, mikro sygnałów wysłanych przez ciało, a

mówionymi słowami. Tak więc komunikacja niewerbalna jest bardziej wiarygodna, mimo iż oparta jest na systemie „nieostrych” znaków, o mniej jasnym i zrozumiałym znaczeniu niż komunikacja werbalna.

W zasadzie większość naukowców jest zdania, iż kanał słowny jest używany głównie do przekazywania informacji, podczas gdy kanał niewerbalny służy głównie ustalaniu stosunków międzyludzkich, a czasami tylko używany jest jako substytut werbalnego przekazywania wiadomości.⁴

Sygnały niewerbalne mają pięciokrotnie większe oddziaływanie na grupę odbiorców niż sygnały werbalne. Albert Mehrabian odkrył, że tylko 7 % znaczenia danej wiadomości zawarte jest w słowach, 38 % w brzmieniu głosu, a aż 55 % w sygnałach niewerbalnych. Potwierdził to również Ray Birdwhistell. Gdy sygnały werbalne i niewerbalne nie zgadzają się ze sobą, wówczas bierze się pod uwagę jako bardziej wiarygodne właśnie sygnały niewerbalne.

Uczniowie zaliczani są właśnie do tej grupy odbiorców, która w procesie porozumiewania się rejestruje przede wszystkim sygnały przekazywane przez nadawcę (tu: nauczyciela) kanałem niewerbalnym.

Uczniowie momentalnie zauważają widoczne na twarzy przeżycia i miny nauczyciela prowadzącego lekcje w klasie, bez względu na to co mówi. Wywołują one niejednokrotnie wpływ na pozytywną lub negatywną atmosferę w klasie. Jeżeli nauczyciel ma zawsze pogodny wyraz twarzy, a tylko czasami jest smutny, zmartwiony, wówczas uczniowie są zaniepokojeni, współczują mu. Budzą się w nich pewne uczucia charakterystyczne partnerskim, przyjacielskim relacjom. Gdy młodzież nie zna bliżej nauczyciela, ocenia go między innymi po jego ruchach, gestykulacji czyli komunikacji niewerbalnej.

Jeśli na przykład gesty nauczyciela są śmieszne i zabawne, a młodzież nie jest uczuciowo związana z nauczycielem, stają się one powodem drwin, ironii, co z pewnością niekorzystnie wpływa na późniejsze relacje nauczyciela z uczniami. Złe skutki mogą wywołać również groźne miny na twarzy nauczyciela podczas lekcji oraz wrzaskliwy głos. Jedyne uczucia, jakie będą uczniowie żywili do takiego nauczyciela to nieustanny strach i lęk. U takich uczniów zaniknie zainteresowanie przedmiotem, którego uczy dany nauczyciel. Motywacja uczniów do nauki będzie nieprawidłowa. Uczniowie będą się uczyć tylko dlatego, aby nie rozgniewać nauczyciela. Nauczyciel o nieodpowiednich umiejętnościach komunikowania niewerbalnego może mieć wpływ na pojawianie się negatywnego stosunku emocjonalnego do niego, wyzwalają-

cego niekorzystne zachowanie się młodzieży takie, jak: złość, denerwowanie, chęć wyśmiania, dokuczania, zniechęcenie do przedmiotu, strach czy rozproszenie uwagi, co wpłynie na efekty nauczania.

Natomiast nauczyciele reprezentujący pozytywne umiejętności wykorzystywania komunikacji niewerbalnej: opanowanej, właściwej, celowej mogą wywołać u uczniów takie reakcje, jak: chęć do nauki, skupienie uwagi na lekcji, zachęcenie do większego wysiłku, serdeczny i życzliwy stosunek do nauczyciela, zdyscyplinowanie uczniów, sympatię do nauczyciela, chęć częstszych kontaktów i rozmów z nim. Ogólnie mówiąc, wpłynie to na miły nastrój na lekcji, przyjacielskie, pełne szczerego zrozumienia i zaufania stosunki nauczyciela z uczniami, a co za tym idzie wpłynie na lepsze wyniki w pracy dydaktyczno-wychowawczej. Aby jednak tak się stało, nauczyciel powinien zachowywać się w stosunku do uczniów asertywnie, a nie biernie czy też agresywnie jak to często się zdarza.

Mówiąc o zachowaniu asertywnym nauczyciela, należałoby wyjaśnić najpierw: co to jest asertywność? Marilyn Cobain (1992) podaje następującą roboczą definicję asertywności rozumianej jako umiejętności realizacji zachowań asertywnych: „Asertywność to umiejętność wyrażania swoich uczuć zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, bez poczucia winy lub żalu, w sposób stanowczy, bezpośredni i uczciwy a jednocześnie nie urażający uczuć, postaw, praw i racji innych, poparty komunikacją pozawerbalną i akceptacją sytuacji (a nie uniwersalną) ludzi”.⁵

Podstawą więc uczenia się asertywności przez nauczyciela jest nabywanie umiejętności odpowiedniej komunikacji werbalnej i niewerbalnej, regulującej relacje interpersonalne z uczniami.

Amerykański uczony Robert Bolton (1991) „przez asertywne umiejętności rozumie te werbalne i niewerbalne zachowania, które umożliwiają zachowanie szacunku, zaspokojenie potrzeb i obronę swoich praw bez wyzyskania, wykorzystania, rządzenia i manipulowania innymi. (...) Jako jedną ze składowych zachowań asertywnych wymienia właśnie pogląd (*body language*), do którego zalicza między innymi:

- a) kontakt wzrokowy,
- b) mimikę,
- c) gestykulację,
- d) posturę”.⁶

Tak więc, ogólnie pojmowana asertywność, to umiejętność pełnego wyrażania siebie w kontakcie z inną osobą czy osobami.

„Zachowanie asertywne różni się więc od zachowania agresywnego, oznacza bowiem korzystanie z osobistych praw bez naruszenia praw innych osób.

Zachowanie asertywne różni się też od zachowania uległego (biernego), zakłada bowiem działanie zgodne z własnym interesem oraz stanowczą obronę siebie i swoich praw – bez nieuzasadnionego niepokoju, łagodnie lecz stanowczo”.⁷

Czym różni się asertywna, bierna i agresywna komunikacja niewerbalna nauczyciela prowadzącego z uczniami zajęcia?

Analizując przykładową sytuację mającą podczas lekcji, można zaobserwować jak zachowanie agresywne, asertywne lub bierne nauczyciela, posługującego się kanałem niewerbalnym w porozumiewaniu się z uczniami, przypuszczalnie wpłynie na jego kontakty z uczniami.

Mimika, gestykulacja, tempo mówienia powinny być dostosowane do treści wypowiedzianych przez nauczyciela podczas lekcji. Przykładowo: wygłoszone przez nauczyciela w czasie trwania lekcji polecenie: „otwórzcie proszę, książki...”, tonem zdecydowanym, z przyjaznym wyrazem twarzy, „ukazuje” stanowczy komunikat nauczyciela asertywnego, który swoją postawą potrafi skłonić uczniów do spełnienia wypowiedzianej prośby. Ten sam komunikat wypowiedziany przez drugiego nauczyciela zbyt cicho, z błędzącym wzrokiem po klasie, nie utrzymującego żadnego kontaktu wzrokowego z uczniami staje się prośbą nauczyciela reprezentującego bierną postawę. Tenże sam komunikat może stać się formą nakazu wypowiedzianego zbyt głośno z marsowym wyrazem twarzy przez nauczyciela agresywnego.

Jaki wpływ i jakich relacji można się spodziewać ze strony uczniów po tym samym komunikacie wygłoszonym przez nauczyciela charakteryzującego się asertywnym, biernym i agresywnym zachowaniem?

Asertywne zachowanie niewerbalne pierwszego nauczyciela prawdopodobnie spowoduje wykonanie polecenia przez uczniów przyjaźnie nastawionych do niego, oczekujących na dalszy ciąg lekcji w atmosferze bezpieczeństwa, zaufania, w klasie zdyscyplinowanej, mającej szacunek do nauczyciela prowadzącego.

W drugim przypadku bierne zachowanie niewerbalne nauczyciela zostanie odebrane przez uczniów jako wskaźnik jego lęku, niepewności, nieśmiałości. Takie przyjęcie postawy poparte niewerbalnymi sygnałami wyzwoli u uczniów tendencje do ignorowania, dokuczania i wyśmiewania jego prośby.

Ostatnie agresywne zachowanie niewerbalne nauczyciela wyraża nieukrywane, agresywne nastawienie wobec uczniów. Jak wcześniej wspominałam, uczniowie

należą do grupy odbiorców, która w zależności od sposobu przedstawienia treści emocjonalnych kanałem niewerbalnym, zachowuje się różnie.

Tak więc, w tym przypadku część uczniów na powyższe polecenie, odczytane jako agresja ze strony nauczyciela, zareaguje również agresją, objawiającą się biernym oporem, ociąganiem się w wykonaniu polecenia lub przekornym zajmowaniem się innymi czynnościami. Relacje, jakie wystąpią między nauczycielem a uczniami, wywołają nieodpowiednie zachowanie uczniów prowadzące do braku przyjaznego kontaktu z nauczycielem, ciągłych konfliktów, w których żadna ze stron nie wygra, co z pewnością odbije się na efektach w procesie kształcenia.

Ani agresywna komunikacja niewerbalna, ani komunikacja niewerbalna charakterystyczna dla biernej postawy nauczyciela nie wpłynie w codziennych kontaktach nauczyciela z uczniami na prawidłowe relacje między nimi, atmosferę zaufania, poczucia szacunku, bezpieczeństwa czy zaufania. Nauczyciel, który jest asertywny szanuje ucznia tak samo jak siebie, to znaczy, że przyznaje mu takie same prawa jak sobie.

Jak wynika z powyższych przykładów, asertywne komunikowanie się niewerbalne nauczycieli z uczniami podczas zajęć sprzyja utrzymywaniu dobrych stosunków między nimi, nie tylko podczas trwającej lekcji, ale także w przyszłości, gdyż nie są one oparte na dominacji, manipulowaniu i wykorzystywaniu.

Asertywna komunikacja niewerbalna nauczyciela może:

- a) ułatwić zrozumienie nowych treści na lekcji,
- b) utrzymać uwagę uczniów podczas pracy poznawczej,
- c) wzbudzić zainteresowanie uczniów,
- d) utrzymać kontakt z nauczycielem podczas lekcji.

Wszystkie wyżej wymienione elementy związane z asertywną komunikacją niewerbalną nauczyciela mogą istotnie wpływać na partnerskie relacje nauczyciela z uczniami.

Świadomie wykorzystywana komunikacja niewerbalna nauczyciela asertywnego, w procesie dydaktyczno-wychowawczym, powinna być jedną z umiejętności, jakie winien posiadać nauczyciel.

Należy zwrócić uwagę na korzyści z tego płynące:

- efektywne porozumiewanie się,
- zachowanie dobrych stosunków na przyszłość z uczniami, mimo wyrażania opinii negatywnych i sprzeciwiania się różnym propozycjom uczniów,

- otwarte zwracanie się o pomoc,
- zwiększenie respektu ze strony uczniów.

Wpływ komunikacji niewerbalnej nauczyciela na relacje łączące go z uczniami wydaje się istotnym i godnym zainteresowania przedmiotem badań, które w przyszłości zostaną przeprowadzone przez autorkę, w celu uzyskania dowodów na to: czy i jaki wpływ w procesie nauczania i wychowania odgrywa niewerbalna komunikacja nauczyciela poparta odpowiednią postawą, czy nie warto uczyć nauczycieli asertywnego zachowania i świadomego wykorzystywania, posługiwania się językiem własnego ciała?

Przypisy

- ¹ J. Pieter: *Wpływ nauczycieli na uczniów*, Chowanna 1970, nr 1, s. 1.
- ² E. Trzebińska: *Komunikacja interpersonalna*. W: Pomykało W. (red.): *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1996, s. 282.
- ³ A. Mroczkowska: *Akustyczne walory i defekty mowy nauczyciela*, Chowanna 1970, nr 1, s. 45.
- ⁴ A. Pease: *Język ciała*, Kraków 1997, s. 12.
- ⁵ M. Graczyk: *Teoria i praktyka treningu asertywności*, Toruńskie Studia Dydaktyczne, Toruń 1993, s. 192.
- ⁶ Ibidem, s. 201.
- ⁷ M. Król-Fijewska: *Stanowczo, łagodnie, bez lęku*, Warszawa 1993, s. 8-9.